NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

UDK: 17:343.352

KORRUPSIYAGA MUNOSABATDA INSONNING AXLOQIY POZITSIYASI: ONG, IRODA VA MAS'ULIYAT MUAMMOSI

Abdullayev Bobomurod Jo'rayevich
Qo'riqlash bosh boshqarmasi bo'lim boshlig'i
E-mail: abobomurod187@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada korrupsiyaga munosabatning inson axloqiy pozitsiyasi bilan bog'liq ijtimoiy-falsafiy jihatlari tahlil qilinadi. Korrupsion xatti-harakatning shakllanishida inson ongi, axloqiy tanlovi, irodasi va mas'uliyatining o'zaro dialektik aloqasi ochib beriladi. Korrupsiyaga qarshi kurashni faqat huquqiy va institutsional mexanizmlar bilan cheklab qo'yish yetarli emasligi, uning barqaror samaradorligi shaxsda halollik, adolat, vijdon, burch va fuqarolik mas'uliyati kabi qadriyatlarning ichki e'tiqodga aylanishiga bog'liqligi asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *korrupsiya, axloqiy pozitsiya, ong, iroda, mas'uliyat, axloqiy tanlov, halollik, adolat, vijdon, fuqarolik mas'uliyati, antikorrupsiya madaniyati, ma'naviy immunitet.*

КОРРУПЦИЯ И НРАВСТВЕННАЯ ПОЗИЦИЯ ЧЕЛОВЕКА: ПРОБЛЕМА СОЗНАНИЯ, ВОЛИ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Аннотация: *В статье анализируются социально-философские аспекты отношения к коррупции во взаимосвязи с нравственной позицией человека. Раскрывается диалектическая взаимосвязь сознания, нравственного выбора, воли и ответственности человека в формировании коррупционного поведения. Обосновывается, что ограничение борьбы с коррупцией исключительно правовыми и институциональными механизмами недостаточно; её устойчивая эффективность во многом зависит от превращения таких ценностей, как честность, справедливость, совесть, долг и гражданская ответственность, во внутренние убеждения личности.*

Ключевые слова: *коррупция, нравственная позиция, сознание, воля, ответственность, нравственный выбор, честность, справедливость, совесть, гражданская ответственность, антикоррупционная культура, духовный иммунитет.*

THE MORAL POSITION OF THE INDIVIDUAL TOWARDS CORRUPTION: THE PROBLEM OF CONSCIOUSNESS, WILL AND RESPONSIBILITY

Abstract: *This article analyzes the socio-philosophical aspects of attitudes toward corruption in relation to the moral position of the individual. It reveals the dialectical interrelationship of human consciousness, moral choice, will, and responsibility in the formation of corrupt behavior. The study substantiates that limiting the fight against corruption solely to legal and institutional mechanisms is insufficient; its sustainable effectiveness largely depends on transforming such values as honesty, justice, conscience, duty, and civic responsibility into the individual's internal convictions.*

Keywords: *corruption, moral position, consciousness, will, responsibility, moral choice, honesty, justice, conscience, civic responsibility, anti-corruption culture, moral immunity.*

Kirish. Globallashuv, raqamlashtirish, institutsional transformatsiya va ijtimoiy munosabatlarning tobora murakkablashib borishi sharoitida korrupsiya fenomeni zamonaviy jamiyat taraqqiyotining barqarorligiga tahdid soluvchi ko'p qatlamli ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Uning xavfliligi faqat davlat yoki xo'jalik boshqaruvida vakolatlarning suiiste'mol qilinishi, moddiy manfaatlarning noqonuniy tarzda o'zlashtirilishi yoxud huquqiy normalarning buzilishi bilan cheklanmaydi; korrupsiya, eng avvalo, jamiyatning axloqiy me'yorlari, adolat haqidagi tasavvurlari, fuqarolik mas'uliyati, institutsional ishonch va shaxsning o'z xatti-harakatlariga bergan ichki bahosi bilan bog'liq bo'lgan murakkab ma'naviy-ijtimoiy deformatsiya sifatida qaralishi lozim. Shu ma'noda korrupsiyaga munosabat masalasini insonning axloqiy pozitsiyasi, uning ongi, irodasi, erkin tanlovi va mas'uliyati bilan uzviy aloqadorlikda tadqiq etish masalaning huquqiy yoki iqtisodiy doirasidan chiqib, uni ijtimoiy falsafa va etikaning fundamental muammolaridan

biri sifatida talqin qilish imkonini beradi. Isomiddinovning korrupsiyaga qarshi kurashish madaniyatiga bag‘ishlangan doktorlik tadqiqotida mazkur hodisa “postmodern sotsiumning eng global destruktiv muammolaridan biri” sifatida baholanib, korrupsiyaning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, siyosiy va ma’naviy hayotga destruktiv ta’sir ko‘rsatishi alohida ta’kidlanadi [1, 5–7-b.]. Mazkur fikrning e’tiborga molik jihati shundaki, muallif korrupsiyani alohida huquqbuzarliklar yig‘indisi tarzida emas, balki jamiyatning ichki institutsional va qadriyaviy muvozanatini izdan chiqaruvchi tizimli hodisa sifatida ko‘radi. Professorlik nuqtayi nazaridan qaralganda, aynan shu metodologik yondashuv korrupsiyaga munosabatning subyektiv-axloqiy tomonini tadqiq etish uchun nazariy poydevor yaratadi: agar korrupsiya jamiyatning axloqiy va institutsional negizlarini yemiruvchi hodisa bo‘lsa, unga qarshi immunitetni faqat tashqi nazorat va jazo vositalari bilan emas, balki shaxsning ichki axloqiy mezonlari orqali ham shakllantirish zarur bo‘ladi. Isomiddinov tadqiqotida O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning huquqiy-institutsional mexanizmlari bilan bir qatorda “inson qadr-qimmatini e’zozlaydigan ijtimoiy boshqaruv mexanizmlari”ni qaror toptirish zarurligi qayd etiladi [1, 5–6-b.]. Bu yondashuv korrupsiyaga qarshi siyosatning antropotsentrik mohiyatini ochib beradi: davlat boshqaruvi samaradorligi oxir-oqibat uni amalga oshirayotgan insonning axloqiy sifati, mas’uliyat hissi va jamoat manfaatiga munosabati bilan belgilanadi. Demak, korrupsiyaga qarshi kurashning strategik markazida “korrupsiyani qanday jazolash kerak?” degan savol bilan bir qatorda “inson nima sababdan korrupsion tanlovni amalga oshiradi yoki undan voz kechadi?” degan etik-falsafiy savol ham turishi lozim. Mazkur masalaning dolzarbligi O‘zbekiston Respublikasining korrupsiyaga qarshi siyosatida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi O‘RQ–419-son Qonunda korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy yo‘nalishlari sifatida qonuniylik, fuqarolar huquq va manfaatlarining ustuvorligi, ochiqlik va shaffoflik, davlat va fuqarolik jamiyati hamkorligi, korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarning ustuvorligi hamda javobgarlikning muqarrarligi kabi prinsiplar belgilangan. Biroq mazkur prinsiplarning amaliy samaradorligi ularning faqat normativ-huquqiy hujjatlarda mavjudligi bilan emas, balki shaxs ongida axloqiy e’tiqodga aylanish darajasi bilan belgilanadi. Chunki qonun tashqi xatti-harakat chegarasini belgilashi mumkin, biroq insonning ichki motivini, manfaatlar to‘qnashuvi sharoitida qiladigan tanlovini va vijdoniy qarorini to‘liq boshqara olmaydi. Shu nuqtayi nazardan korrupsiyaga qarshi barqaror pozitsiyaning shakllanishi “qonuniy talab”dan “axloqiy e’tiqod”ga, “tashqi nazorat”dan “ichki o‘zini nazorat qilish”ga, “jazodan qo‘rqish”dan “adolatsizlikni rad etish”ga o‘tish jarayonini anglatadi. Aynan mana shu o‘tish korrupsiyaga munosabatda insonning axloqiy pozitsiyasi shakllanganligini ko‘rsatuvchi eng muhim mezondir.

Mazkur nazariy muammoning yana bir muhim jihati shundan iboratki, korrupsiyaga qarshi ongni oddiy huquqiy bilim bilan tenglashtirish ilmiy jihatdan yetarli emas. Inson korrupsiyaning qonunga zid ekanligini bilishi mumkin, biroq shaxsiy manfaat, ijtimoiy bosim, qarindoshlik munosabatlari, tanish-bilishchilik, moddiy ehtiyoj yoki lavozimiy manfaat ta’sirida ushbu bilimga zid qaror qabul qilishi ehtimoli mavjud. Demak, bilim va xatti-harakat o‘rtasida axloqiy baholash hamda iroda vositachilik qiladi. B. Abdullayevning O‘zbekiston yoshlarining korrupsiyaga munosabatiga bag‘ishlangan ijtimoiy-falsafiy tadqiqotida aynan shu masala alohida konseptual darajada qo‘yilgan bo‘lib, muallif korrupsiyaga munosabatni “inson ongi, erk va axloqiy mas’uliyat kategoriyalari uyg‘unligida” tahlil qiladi [4, 8–9-b.]. Muallifning mazkur yondashuvida e’tiborga molik jihat shundaki, korrupsion xatti-harakat shaxsdan tashqarida sodir bo‘ladigan mexanik jarayon emas, balki insonning qadriyatlar tizimi, erkinligi va axloqiy tanlovi bilan bog‘liq individual qaror sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda “korrupsiyaga munosabat shakllanishi” uch bosqichli jarayon — ijtimoiy me’yorni anglash, uni axloqiy baholash va amaliy qaror qabul qilish — tarzida izohlanadi [4, 13-b.]. Muallifning “axloqiy baholash — korrupsiyaga qarshi ichki qarshilikni belgilaydigan hal qiluvchi omil” degan xulosasi ayniqsa muhimdir [4, 13-b.]. Ushbu fikrni rivojlantirib aytish mumkinki, korrupsiyaga qarshi axloqiy pozitsiya insonning shunchaki “nima to‘g‘ri?” degan savolga javob topishi bilan emas, balki “men uchun foydali bo‘lgan, biroq jamiyat uchun adolatsiz bo‘lgan harakatni amalga oshirishdan voz kecha olamanmi?” degan real axloqiy vaziyatdagi tanlovi bilan namoyon bo‘ladi. Shuning uchun korrupsiyaga qarshi kurashning eng chuqur darajasi huquqiy bilimni oshirish emas, balki shaxsning axloqiy refleksiyasi va irodaviy barqarorligini rivojlantirish bilan belgilanadi.

Bu jihatni Immanuil Kantning axloqiy falsafasi bilan bog‘lash ham metodologik jihatdan asosli. Abdullayev Kantning qarashlarini sharhlar ekan, insonni “maqsad sifatida mavjud bo‘lgan subyekt” sifatida talqin qiladi va shaxsiy manfaatni umumiy axloqiy qonundan ustun qo‘yish inson qadrini inkor etishga olib kelishini ta’kidlaydi [4, 13-b.]. Ushbu fikr korrupsiyaning axloqiy mohiyatini ochishda nihoyatda muhim nazariy imkoniyat beradi: korrupsion xatti-harakatda boshqa inson, jamiyat yoki davlat manfaatlari shaxsiy manfaatga bo‘ysundiriladi, ya’ni insonning universal axloqiy maqomi vositaga aylantiriladi. Shu sababli korrupsiyani faqat “qonun buzilishi” sifatida emas, balki inson qadrini instrumentalizatsiya qilish, umumiy manfaatni xususiy manfaatga bo‘ysundirish va adolatning universal mezonini shaxsiy foyda mezoniga almashtirish sifatida baholash mumkin. Bu esa mavzuni bevosita etikaning burch, vijdon, adolat, erkinlik va mas’uliyat kategoriyalari bilan bog‘laydi.

Korrupsiyaga munosabatning axloqiy tabiatini tushuntirishda Habibullayevning tadqiqoti ham alohida ilmiy ahamiyatga ega. Ma’rufjon Habibullayevning “Yangi O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning ma’naviy-ma’rifiy

omillari: ijtimoiy-falsafiy tahlil” nomli PhD avtoreferatida korrupsiya muammosi ma’naviy-ma’rifiy omillar bilan bog‘liq holda tadqiq etilgan [2, 3–6-b.]. Ushbu tadqiqotning mavzuga bevosita aloqador jihati shundaki, muallif korrupsiyaga qarshi kurashni ma’naviy tarbiya, ta’lim, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy ong transformatsiyasi bilan bog‘laydi. Tadqiqotda korrupsiyaning “buzish, pora evaziga og‘dirish” ma’nosini anglatadigan *corruptio* tushunchasidan kelib chiqishi qayd etiladi va uning tizimli xarakteri alohida tahlil qilinadi [2, 12-b.]. Habibullayev A.I. Kirpichnikovning korrupsiyaga bergan “korrupsiya — hokimiyatning chirishi” degan axloqiy-falsafiy ta’rifini keltiradi [2, 12-b.]. Mazkur metaforaning ilmiy ahamiyati nihoyatda yuqori: “chirishi” tushunchasi korrupsiyani bir martalik huquqbuzarlik emas, balki hokimiyat instituti va jamiyatning axloqiy to‘qimalarini asta-sekin yemiruvchi jarayon sifatida anglash imkonini beradi. Metallning zanglashi qanday qilib tashqi ko‘rinishda kichik nuqta sifatida boshlanib, keyinchalik butun konstruksiyaning mustahkamligini yemirsa, korrupsion amaliyot ham dastlab “kichik imtiyoz”, “tanish orqali hal qilish”, “ishga kirishga yordam”, “sovg‘a” yoki “xizmat uchun minnatdorchilik” kabi ijtimoiy jihatdan yumshatilgan shakllarda namoyon bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan noqonuniy xatti-harakatni normal holat sifatida qabul qiluvchi axloqiy muhitni vujudga keltirishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy vazifasi faqat uning jinoyat shakllarini aniqlash emas, balki korrupsion xatti-harakatni ijtimoiy jihatdan oqlovchi va legitimlashtiruvchi axloqiy stereotiplarni bartaraf etishdan ham iboratdir. Habibullayevning tadqiqoti aynan shu ma’naviy-ma’rifiy profilaktika zaruratini asoslash bilan mavzuning nazariy chegaralarini kengaytiradi.

Soxibovning “Jamiyatda korrupsiya xavfsizligi: ijtimoiy-falsafiy tahlil” mavzusidagi PhD tadqiqoti esa masalaga shaxsiy axloqiy pozitsiya bilan bir qatorda ijtimoiy xavfsizlik va institutsional muhit nuqtayi nazaridan yondashish imkonini beradi [3, 3–6-b.]. Mazkur tadqiqot Farg‘ona davlat universitetida bajarilgan va PhD.03/30.04.2021.F.76.06 ilmiy kengashida himoya uchun tayyorlangan avtoreferat sifatida rasmiylashtirilgan [3, 3–4-b.]. Soxibovning e’tiborga molik xulosalaridan biri shundaki, korrupsiyaga qarshi kurashda rahbar kadrlar va davlat xizmatchilarida “halollik, vijdonlilik va mas’uliyat” kabi yuksak axloqiy fazilatlarni rivojlantirish zarur [3, 18-b.]. Bu fikr mavzuning “mas’uliyat” komponentini konkretlashtiradi. Mas’uliyat bu yerda faqat huquqiy javobgarlikning sinonimi emas; u vakolatni qabul qilgan shaxsning o‘z lavozimi, jamiyat, fuqarolar va davlat manfaatlari oldidagi axloqiy burchini anglashini bildiradi. Professorlik darajasidagi nazariy umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, mansab va vakolatning kengayishi bilan shaxsning axloqiy mas’uliyati ham mutanosib ravishda ortishi kerak. Chunki vakolat qanchalik katta bo‘lsa, shaxsning birgina noto‘g‘ri qarori shunchalik keng ijtimoiy oqibatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Demak, korrupsiyaga qarshi siyosatda “mas’uliyatli shaxs” modelini shakllantirish huquqiy nazoratdan kam bo‘lmagan darajada muhimdir.

Soxibovning yana bir muhim ilmiy jihati korrupsiyaga qarshi kurashni faqat individual xulq-atvor masalasi sifatida emas, balki ijtimoiy institutlar faoliyati, manfaatlar to‘qnashuvi, ta’lim, huquqiy madaniyat va jamoatchilik nazorati bilan bog‘lashidadir. Tadqiqot natijalarida uzluksiz ta’lim tizimida huquqiy madaniyatni rivojlantirish, huquqiy ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirish orqali jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish mumkinligi asoslanadi [3, 18-b.]. Bu yerda individual axloq va institutsional muhit o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik namoyon bo‘ladi: halol shaxs sog‘lom institutsional muhitni yaratadi, sog‘lom institutsional muhit esa halol xatti-harakatni rag‘batlantiradi. Aksincha, korrupsion munosabatlar normalizatsiyalashgan muhitda halol pozitsiyani egallash shaxs uchun ijtimoiy va psixologik jihatdan murakkablashadi. Shuning uchun korrupsiyaga qarshi axloqiy pozitsiyani shakllantirishni faqat shaxsni tarbiyalashga yuklash ham metodologik jihatdan biryoqlama bo‘ladi; bunda shaxs — ijtimoiy muhit — institut — qadriyatlar tizimining o‘zaro ta’sirini hisobga olish zarur.

Mazkur fikr Isomiddinovning korrupsiyaga qarshi kurashish madaniyati haqidagi konsepsiyasi bilan hamohangdir. U korrupsiyaga qarshi kurashning samaradorligini fuqarolik jamiyati, ochiqlik, jamoatchilik nazorati va ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘laydi hamda korrupsiyaning oldini olishda profilaktik yondashuvning ahamiyatini asoslaydi [1, 5–7-b.]. Isomiddinov tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvning muhim tomoni shundaki, korrupsiyaga qarshi kurashni “korrupsiya sodir bo‘lgandan keyingi javob reaksiyasi” darajasidan “korrupsiyani yuzaga keltiruvchi ijtimoiy-ma’naviy shart-sharoitlarni oldindan bartaraf etish” darajasiga ko‘taradi. Bunday yondashuv mavzudagi insonning axloqiy pozitsiyasi bilan bevosita tutashadi: agar korrupsiyaning ildizlaridan biri qadriyatlar deformatsiyasi bo‘lsa, unda korrupsiyaga qarshi strategiyaning asosiy obyekti faqat korrupsion akt emas, balki ushbu aktni axloqan maqbul deb ko‘rsatuvchi ong va ijtimoiy muhit ham bo‘lishi kerak.

Shaxsning axloqiy pozitsiyasi masalasida vijdon kategoriyasining o‘rni ham alohida ta’kidlanishi lozim. Vijdon insonning tashqi nazorat mavjud bo‘lmagan sharoitda ham o‘z xatti-harakatlarini ichki axloqiy mezon asosida baholash imkonini beruvchi ma’naviy mexanizmdir. Agar qonun “mumkin” va “mumkin emas”ning tashqi chegarasini belgilasa, vijdon “men buni qilishim kerakmi?” degan ichki savolni qo‘yadi. Shu sababli korrupsiyaga qarshi haqiqiy axloqiy immunitet qonuniy jazodan qo‘rqishdan yuqoriroq darajada — insonning o‘z qadrini, kasbiy sha’nini va jamiyat oldidagi burchini anglashida shakllanadi. Abdullayevning tadqiqotida V.V. Kiselevga tayanib, korrupsion qarorlarning “ichki axloqiy nazorat mexanizmlari zaifligi” bilan bog‘liqligi qayd etiladi [4, 13-b.]. Ushbu qarash mavzuning markaziy ilmiy g‘oyasini kuchaytiradi: korrupsiyaga qarshi kurashda huquqiy savodxonlik zarur, biroq u yetarli shart emas; huquqiy

bilimni axloqiy e'tiqodga aylantiruvchi ichki nazorat mexanizmlari — vijdon, burch, mas'uliyat, adolat hissi va iroda — mavjud bo'lmasa, bilim real xulq-atvorga transformatsiyalanmasligi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan iroda korrupsiyaga qarshi axloqiy pozitsiyaning faol komponenti sifatida namoyon bo'ladi. Inson korrupsiyani axloqan noto'g'ri deb bilishi, uning jamiyatga zararini anglashi va hatto uni qoralashi mumkin; biroq real manfaatlar to'qnashuvi yuzaga kelgan vaziyatda ana shu bilimni amaliy qarorga aylantirish uchun iroda talab etiladi. Iroda insonning tashqi bosim, moddiy manfaat, guruhiy talab yoki mansabiy manfaatga qaramay, o'zining axloqiy e'tiqodiga muvofiq qaror qabul qilish qobiliyatidir. Shuning uchun korrupsiyaga qarshi tarbiya faqat axborot beruvchi xarakterda emas, balki shaxsni axloqiy dilemmalar sharoitida mustaqil qaror qabul qilishga tayyorlovchi xarakterda bo'lishi lozim. Bu jihat ayniqsa yoshlar tarbiyasida muhimdir. Abdullayev tadqiqotida yoshlarning korrupsiyaga munosabati milliy qadriyatlar, ta'lim muhiti, ommaviy axborot vositalari va virtual muhitning o'zaro ta'siri bilan bog'liq holda tahlil qilinib, mazkur omillarning yoshlar dunyoqarashini shakllantirishdagi roli asoslanadi [4, 17-b.]. Demak, axloqiy pozitsiya individual psixologik hodisa bo'lish bilan birga, ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadigan qadriyaviy konstruktsiya hamdir.

Bu jihatdan ta'lim tizimining roli alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Habibullayevning tadqiqotida ma'naviy-ma'rifiy omillar korrupsiyaga qarshi kurashning profilaktik resursi sifatida ko'riladi [2, 5–6-b.]. Uning yondashuvida ta'limning vazifasi faqat korrupsiya to'g'risidagi huquqiy bilimlarni yetkazishdan iborat emas; u shaxsda halollik, adolat, vijdon, burch, mas'uliyat va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradigan ma'naviy muhitni yaratishi kerak. Shu nuqtayi nazardan "antikorrupsiya ta'limi" tushunchasini kengaytirib, uni axloqiy tafakkurni shakllantirish instituti sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Ya'ni talaba korrupsiyaning huquqiy oqibatlarini bilishi bilan birga, nima sababdan korrupsiya adolatga zid, nima sababdan shaxsiy manfaatni jamoat manfaatidan ustun qo'yish axloqiy jihatdan nomaqbul, nima sababdan korrupsion amaliyotga befarq qolish ham fuqarolik mas'uliyati nuqtayi nazaridan muammoli ekanligini mustaqil ravishda anglay olishi zarur. Shundagina axloqiy bilim ijtimoiy e'tiqodga, e'tiqod esa barqaror xulq-atvorga aylanadi.

Korrupsiyaga munosabatning shakllanishida zamonaviy axborot va virtual muhitning ta'siri ham tobora kuchayib bormoqda. Tadqiqotimizda ta'lim, ommaviy axborot vositalari va virtual makon yoshlar axloqiy pozitsiyasini shakllantiruvchi o'zaro bog'liq institutsional omillar sifatida ko'rsatiladi [4, 19-b.]. Virtual muhitning ikkiyoqlama xususiyati shundaki, u bir tomondan ochiqlik, shaffoflik, jamoatchilik nazorati va korrupsion holatlarni fosh etish imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan anonimlik va mas'uliyatning nisbatan susayishi kabi xavflarni ham yuzaga chiqarishi mumkin [4, 19-b.]. Shu sababli raqamli makonni faqat texnologik vosita sifatida emas, balki zamonaviy axloqiy ijtimoiylashuv makoni sifatida baholash zarur. Bugungi yosh inson korrupsiya, halollik, adolat va fuqarolik mas'uliyati haqidagi tasavvurlarni nafaqat oila va ta'lim muassasasidan, balki ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, videoplatformalar va virtual jamoalardan ham oladi. Demak, antikorrupsiya madaniyatining zamonaviy modeli raqamli kommunikatsiya muhitining axloqiy salohiyatini ham hisobga olishi kerak.

Umuman, mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, korrupsiyaga qarshi kurashning samaradorligi uch o'zaro bog'liq darajaning birligiga tayanadi: institutsional daraja — qonun, nazorat, ochiqlik va javobgarlik mexanizmlari; ijtimoiy-ma'naviy daraja — ta'lim, qadriyatlar, jamoatchilik fikri va ijtimoiy muhit; individual-axloqiy daraja — ong, vijdon, iroda, axloqiy tanlov va mas'uliyat. Mazkur uchlikdan birortasining zaifligi umumiy antikorrupsiya strategiyasining samaradorligini pasaytiradi. Faqat jazoga asoslangan tizim insonning ichki axloqiy motivlarini shakllantira olmaydi; faqat ma'naviy targ'ibotga asoslangan yondashuv esa institutsional nazoratning zarurligini inkor eta olmaydi. Shuning uchun korrupsiyaga qarshi kurashning optimal modeli tashqi va ichki nazoratning, huquq va axloqning, institut va shaxsning, jazo va profilaktikaning dialektik birligiga asoslanishi lozim. Aynan shu nuqtada insonning axloqiy pozitsiyasi korrupsiyaga qarshi siyosatning yakuniy maqsadi sifatida emas, balki uning barqaror ijtimoiy natijasini ta'minlovchi ichki mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Boshqacha aytganda, korrupsiyasiz jamiyatni faqat korrupsion xatti-harakatlarni aniqlash va jazolash orqali barpo etib bo'lmaydi; bunday jamiyatni shakllantirish uchun halollikni tashqi majburiyat emas, ichki e'tiqod; adolatni abstrakt tamoyil emas, kundalik xulq-atvor mezoni; mas'uliyatni jazodan qochish vositasi emas, insonning o'z erkinligi va tanlovining tabiiy oqibati sifatida anglaydigan shaxsni tarbiyalash zarur. Shu ma'noda korrupsiyaga munosabatda insonning axloqiy pozitsiyasi ongda anglangan qadriyatning iroda orqali tanlovga, tanlovning esa mas'uliyatli xatti-harakatga aylanish jarayoni sifatida talqin qilinishi mumkin. Mazkur konseptual yondashuv korrupsiyaga qarshi kurashni faqat huquqiy yoki boshqaruv muammosi sifatida emas, balki insonning ma'naviy kamoloti, axloqiy erkinligi va jamiyat oldidagi mas'uliyatini namoyon etuvchi fundamental ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida tadqiq etish zaruratini belgilaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Korrupsiya fenomeni, uning ijtimoiy-falsafiy mohiyati va unga nisbatan shaxsning axloqiy munosabati masalalari mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan turli metodologik yondashuvlar asosida o'rganilgan. Xususan, Yu.Yu. Isomiddinov tadqiqotlarida korrupsiyaga qarshi kurashish madaniyati, uning ijtimoiy-ma'naviy asoslari hamda jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni

shakllantirish masalalari yoritilgan. Muallif korrupsiyaga qarshi kurashni faqat huquqiy choralar bilan cheklamasdan, jamiyatning ma'naviy-axloqiy madaniyati va fuqarolik mas'uliyatini yuksaltirish bilan bog'laydi.

M.O. Habibullayevning tadqiqotlarida korrupsiyaga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy omillari, ta'lim-tarbiya jarayoni hamda shaxsning axloqiy fazilatlarini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. S.A. Soxibov esa korrupsiyani ijtimoiy xavfsizlik va jamiyat barqarorligiga tahdid soluvchi tizimli hodisa sifatida tahlil qilib, halollik, vijdonlilik va mas'uliyat kabi fazilatlarning korrupsiyaga qarshi immunitetni shakllantirishdagi ahamiyatini asoslaydi. O'zbekiston yoshlarining korrupsiyaga munosabati inson ongi, axloqiy mas'uliyat, erkin tanlov, milliy qadriyatlar, ta'lim va axborot muhiti bilan bog'liq holda tahlil qilingan. Muallifning yondashuvida korrupsiyaga munosabatning shakllanishi shaxsning ijtimoiy me'yorni anglashi, uni axloqiy baholashi va tegishli amaliy qaror qabul qilishi bilan izohlanadi. Mazkur yondashuv mavzuning insonning axloqiy pozitsiyasi bilan bog'liq jihatlarini ochib berishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Umuman, mavjud adabiyotlar tahlili korrupsiyaga qarshi kurashni faqat huquqiy yoki institutsional muammo sifatida emas, balki insonning axloqiy ongi, qadriyatlari, vijdoni, mas'uliyati va fuqarolik pozitsiyasi bilan bog'liq kompleks ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Biroq insonning axloqiy pozitsiyasi, ichki e'tiqodi va korrupsion vaziyatdagi axloqiy tanlovining o'zaro bog'liqligini yaxlit konseptual tizim sifatida tadqiq etish masalasi yanada chuqur ilmiy tahlilni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqotda korrupsiyaga munosabatda insonning axloqiy pozitsiyasini ochib berish uchun dialektik, tizimli, aksiologik, ijtimoiy-falsafiy va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, ong, iroda, vijdon, mas'uliyat, axloqiy tanlov va fuqarolik pozitsiyasi tushunchalarining o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsning axloqiy qarorlari bilan uning ijtimoiy muhiti, qadriyatlari va mas'uliyati o'rtasidagi dialektik munosabatni aniqlash tashkil etdi.

Tahlil va natijalar. (Analysis and results). Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, korrupsiyaga munosabat insonning huquqiy bilimidan tashqari, uning axloqiy ongi, irodasi, vijdoni va mas'uliyat hissi bilan ham bevosita bog'liq. Shaxs korrupsion holatni anglash, unga axloqiy baho berish va undan voz kechish jarayonida o'zining ichki e'tiqodi hamda qadriyatlariga tayanadi.

Tahlil jarayonida ong korrupsiyaning mohiyati va oqibatlarini anglash, iroda noqonuniy manfaatdan voz kechish va to'g'ri tanlov qilish, mas'uliyat esa o'z xatti-harakatlarining ijtimoiy oqibatlarini anglash mexanizmi sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Shu jihatdan korrupsiyaga qarshi barqaror pozitsiya shaxsning halollik, adolat, vijdon va qonuniylik kabi qadriyatlarni ichki e'tiqod darajasida qabul qilishi bilan shakllanadi.

Natijalar korrupsiyaning oldini olishda faqat jazolash va nazorat mexanizmlariga tayanish yetarli emasligini ko'rsatadi. Axloqiy tarbiya, huquqiy madaniyat, fuqarolik mas'uliyati va halollik qadriyatlarini mustahkamlash korrupsiyaga qarshi ongni shakllantirishning muhim shartlaridir. Shu asosda insonning axloqiy pozitsiyasi korrupsiyaga qarshi kurashning individual-axloqiy poydevori sifatida baholanishi mumkin.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendation). Xulosa qilib aytganda, korrupsiyaga qarshi kurash samaradorligi nafaqat huquqiy va institutsional mexanizmlarga, balki insonning axloqiy ongi, irodasi va mas'uliyatiga ham bevosita bog'liq. Korrupsiyaga nisbatan barqaror axloqiy pozitsiya halollik, adolat, vijdon, qonuniylik va fuqarolik mas'uliyati kabi qadriyatlarning shaxs ongida mustahkam qaror topishi asosida shakllanadi.

Inson korrupsion xatti-harakatning salbiy oqibatlarini anglab, manfaat va axloqiy burch o'rtasida to'g'ri tanlov qila olishi uning axloqiy yetukligining muhim ko'rsatkichidir. Shu sababli korrupsiyaning oldini olishda huquqiy choralar bilan bir qatorda axloqiy tarbiya, ma'naviy-ma'rifiy ta'lim va fuqarolik mas'uliyatini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish va halollik tamoyillarini qaror toptirishning muhim sharti hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Isomiddinov, Yu.Yu. *Globallashuv sharoitida korrupsiyaga qarshi kurashish madaniyati: islohotlar va asosiy paradigmalar*: falsafa fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2024. – 5–7-b. Avtoreferat mundarijasi va bibliografik ma'lumotlari manbada tasdiqlangan.

2. Habibullayev, M.O. *Yangi O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy omillari: ijtimoiy-falsafiy tahlil*: falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2024. – 3–6, 12-b. Avtoreferat OAK ilmiy kengashi ma'lumotlarida ham qayd etilgan.

3. Soxibov, S.A. *Jamiyatda korrupsiya xavfsizligi: ijtimoiy-falsafiy tahlil*: falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2023. – 3–6, 16–18-b.

4. O'zbekiston Respublikasining *"Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni*. O'RQ–419-son, 2017-yil 3-yanvar. – 2-modda. Qonunning amaldagi asosiy rekvizitlari davlat organlari manbalarida tasdiqlangan.

5. Kant, I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. – Riga: Hartknoch, 1785. – S. 52–55. Mazkur manba Abdullayev avtoreferatida ham tegishli falsafiy argument uchun ko‘rsatilgan.

6. Isomiddinov, Yu.Yu. *Korrupsiyaning davlat va jamiyat boshqaruvi barqarorligiga ta’sirini kamaytirish mexanizmlari*: monografiya. – Samarqand, 2022. – 196 b.

7.Isomiddinov, Yu.Yu. “Korrupsiyaga qarshi kurash borasidagi falsafiy paradigmalar” // *O‘zMU xabarlari*. – Toshkent, 2022. – №1/7. – B. 95–99.

8.Soxibov, S.A. *Jamiyatda korrupsiyadan xavfsizlik: ijtimoiy-falsafiy tahlil*: monografiya. – Farg‘ona, 2024. Monografiya mualliflik huquqi reyestrida Soxibov Salohiddin Anvar o‘g‘li nomi bilan qayd etilgan.